

**CULTURELE VERNIEUWING
EN DE GRONDSLAGEN
VAN DE GEESTESWETENSCHAPPEN**

Dit is een programma van NWO Geesteswetenschappen (GW)

INLEIDING

I

INHOUD

- 1 Inleiding – 3
- 2 Achtergronden bij de probleemstelling – 4
- 3 Probleemstelling en onderzoeksvragen – 8
- 4 Onderzoeksveld en internationale inkadering – 12
- 5 Kennisoverdracht – 13
- 6 Organisatie van het programma – 14
 - Programmacommissie - 16
 - Programmabureau - 17

► Aan het begin van de eenentwintigste eeuw vormen de geesteswetenschappen een gevestigd, rijk-geschakeerd en bloeiend terrein van intellectuele activiteiten. De grote familie van disciplines die zich onder deze noemer schaart, richt zich op de studie van talen en culturen, de letteren en de kunsten, geschiedenis, godsdiensten en de filosofie, in hun uiteenlopende gestalten. Naast de traditionele aandacht voor de ‘hogere’ cultuur gaat daarbij sinds enkele decennia in veel disciplines ook belangstelling uit naar de populaire cultuur en naar de nieuwe vormen waarin culturen zich manifesteren, zoals film, televisie en nieuwe media. Het aantal onderzoekers op het terrein van de geesteswetenschappen is aanzienlijk en de opleidingen op dit gebied trekken een substantieel deel van de studenten in het hoger onderwijs. Uit de omvang van de productie van boeken, tijdschriften en documentaires, alsmede publicaties en discussies in de wetenschapbijlagen en de kunst- en cultuurbijlagen van kranten en weekbladen, mag worden afgeleid dat er in de samenleving ruime belangstelling bestaat voor het werk dat binnen de geesteswetenschappen wordt verricht.

Van een ‘crisis in de geesteswetenschappen’ kan dus niet worden gesproken. Toch is hernieuwd onderzoek naar en discussie over de taken, positie en grondslagen van deze wetenschappen geboden. De traditionele manier om uit te leggen waarom de geesteswetenschappen het waard zijn om beoefend te worden, is namelijk in een aantal opzichten niet meer bij de tijd. In de afgelopen decennia hebben zich immers belangrijke maatschappelijke en culturele veranderingen voorgedaan. De omgeving waarin de geesteswetenschappen beoefend worden, is een andere dan vijftig of honderd jaar geleden.

De geesteswetenschappen hebben zulke veranderingen veelal theoretisch en praktisch verwerkt. Er zijn tal van nieuwe ideeën en benaderingen ontwikkeld, nieuwe velden van onderzoek ontgonnen en er zijn nieuwe relaties gelegd met geïnteresseerden binnen en

buiten wetenschappelijke kring. In sommige gevallen hebben de geesteswetenschappen mede daardoor zelf aanwijsbaar bijgedragen aan het tot stand komen van belangrijke culturele veranderingen.

De reflectie op de taken en positie van de geesteswetenschappen heeft hiermee echter geen gelijke tred gehouden. Wanneer de vraag aan de orde komt wat de bijzondere aard van de geesteswetenschappen is, waarom zij beoefend worden en wat daar goed aan is, wordt nog vaak terugverwezen naar denkbeelden die reeds één tot anderhalve eeuw oud zijn en die in een culturele en wetenschappelijke context wortelen die op belangrijke punten verschilt van de omgeving waarin de geesteswetenschappen zich tegenwoordig bewegen. Die situatie dwingt tot het opnieuw serieus nemen van de vraag wat de ‘missie’ van de geesteswetenschappen is.

Het NWO-programma ‘Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen’ beoogt aan de reflectie op de geesteswetenschappen bij te dragen door termen en inzichten te ontwikkelen die behulpzaam kunnen zijn bij discussies over de vraag wat aan het begin van de eenentwintigste eeuw de wetenschappelijke en culturele opdracht van deze wetenschappen is, en over de vraag hoe deze wetenschappen optimaal kunnen bijdragen aan de taken waarvoor zij gesteld worden.

Een interdisciplinair programma

Het programma is interdisciplinair van karakter en omvat filosofisch, historisch, letterkundig en (wetenschaps)sociologisch onderzoek van de geesteswetenschappen, met name in de periode na ongeveer 1960. Het richt zich zowel op onderzoekers met een achtergrond op het terrein van meta-disciplines als de wetenschapsfilosofie, wetenschapssociologie, intellectuele of wetenschapsgeschiedenis, als op beoefenaren van specifieke onderdelen van de geesteswetenschappen die geïnteresseerd zijn in reflectie op het eigen vakgebied. ■

ACHTER- GRONDEN BIJ DE PROBLEEM- STELLING

2

A Het ontstaan van de geesteswetenschappen

Het gebruik van de term ‘geesteswetenschappen’ – zoals in de NWO-indeling van wetenschapsgebieden – is terug te voeren op een specifieke negentiende-eeuwse visie op de wetenschap die in de Duitse filosofie wortelt (de gangbare Engelse term ‘humanities’ benadrukt eerder de continuïteit met de oudere tradities van de ‘artes liberales’). De theorievorming over deze wetenschappen en de debatten over hun grondslagen zijn inderdaad sterk beïnvloed door het Duitse idealisme, dat een fundamenteel onderscheid maakte tussen natuur en geest (of ‘cultuur’ als het geheel van producten van geestelijke activiteit) en dat in het bereik van de geest historiciteit centraal stelde. In de negentiende eeuw ontstonden – met name in het werk van Schleiermacher en Hegel (en eerder ook al bij Herder) – de eerste pogingen om een eigen methodologie en grondslagen voor de nieuwe wetenschappen te formuleren. Zij zouden aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw gevolgd worden door diverse nieuwe voorstellen van onder meer Windelband, Rickert en Dilthey. In hetzelfde tijdvak manifesteerde het positivisme zich als tegenbeweging, een rol die later ook door het structuralisme werd vervuld. De basisbegrippen die de epistemologie van de geesteswetenschappen tot diep in de twintigste eeuw hebben bepaald, zoals het onderscheid tussen *Verstehen* en *Erklären* en het onderscheid tussen idiografische en nomothetische wetenschappen, zijn in de discussies tussen de genoemde tradities gemunt.

Naast deze profilering in filosofische en methodologische termen kregen de geesteswetenschappen in de loop van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw ook praktisch vorm. Het gebied dat filosofisch werd geclaimd, is ook daadwerkelijk bezet. De geesteswetenschappen differentieerden zich en verwierven op institutioneel vlak eigen universitaire opleidingen, eigen academische tijdschriften en wetenschappelijke boekenreeksen. Methodologische noties, het gebruik van specifieke onderzoekstechnieken en stilistische conventies gingen het onderscheid tussen de academische onderzoekers en amateurs markeren. In het geheel van de wetenschappen verwierven

de geesteswetenschappen een eigen, wel-onderscheiden plaats.

Ook de maatschappelijke en culturele taak van de geesteswetenschappen kreeg in de negentiende eeuw de formulering die lange tijd gezaghebbend zou blijken te zijn. De rol die de geesteswetenschappen werd toebedeeld, bestond uit het ontsluiten en overdragen van cultuur, om langs die weg bij te dragen tot de opvoeding en de oriëntatie van de nationale, burgerlijke elite. De geesteswetenschappen werden met andere woorden geacht een wezenlijke rol te spelen in de vorming van culturele identiteit en burgerschap. Deze taak wordt gewoonlijk samengevat in het begrip *Bildung*, dat gemunt werd door Wilhelm von Humboldt, maar waarvoor ook in de geschriften van auteurs buiten Duitsland – in Engeland bijvoorbeeld Matthew Arnold – gemakkelijk equivalenten te vinden zijn. In samenlevingen die door industrialisering en rationalisering meer en meer het karakter van *Gesellschaft* kregen, zouden de geesteswetenschappen in de ogen van velen moeten helpen *Gemeinschaft* in stand te houden. Vaderlandse geschiedenis en het onderzoek van het eigen culturele erfgoed werden dan ook centrale thema’s in de geesteswetenschappen.

B Contextuele veranderingen van de geesteswetenschappen

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw kan geconstateerd worden dat de missie die de negentiende eeuw aan de geesteswetenschappen gaf, in vele opzichten niet langer overtuigt. Hoewel de culturele waarden waarop de negentiende-eeuwse proponenten van *Bildung* een beroep deden, niet zelden in universalistische termen werden verwoord, kan achteraf worden vastgesteld dat zij sterke nationale en niet zelden etnocentrische (zo niet kolonialistische) trekken hadden. Het *Bildungs*begrip benadrukte bovendien onuitgesproken het onderscheid tussen hogere en lagere cultuur. De gemeenschap waarop in het begrip *Bildung* geanticipeerd werd, was die van een blanke, burgerlijke elite, zo is onder meer door Pierre Bourdieu (*La Distinction*) opgemerkt. Hoeveel van deze kritiek bij nadere beschouwing overeind blijft, staat te bezien. Dat het begrip *Bildung* aan overtuigingskracht heeft ingeboet en dat er behoefte

bestaat aan formuleringen van de opdracht van de geesteswetenschappen die meer bij de tijd zijn, is echter niet verwonderlijk. De voorwaarden waaronder de geesteswetenschappen hun werk verrichten verschillen immers aanmerkelijk van de situatie waarin de denkbeelden zijn ontstaan die lange tijd richtinggevend waren voor de manier waarop over deze wetenschappen is gedacht.

In de eerste plaats verschilt uiteraard de maatschappelijke en culturele situatie van dit moment van die welke de negentiende-eeuwse intellectuelen, die de grondslagen en de taken van de geesteswetenschappen formuleerden, aantroffen. Terwijl zij zonder veel discussie uit konden gaan van de gedachte dat er een unieke Europese traditie bestond die vanaf de antieken tot in de eigen nationale cultuur reikte, is gaandeweg – met name in de periode na de Tweede Wereldoorlog en vooral na 1960 – het beeld van de cultuur vergruizeld. De internationalisering die zich na 1960 voordeed (toen ook in Nederland de huiselijke ‘jaren van tucht en ascese’ voorbij waren), heeft geleid tot een zekere homogenisering van de cultuur. Sommigen gebruiken daarvoor de term ‘amerikanisering’. In elk geval was sprake van een globalisering, waardoor een cultuur ontstond waarvoor de Europese traditie slechts een van de bronnen vormde. Tegelijkertijd echter zijn door democratisering en migratiebewegingen in de Europese landen ook lokale culturen versterkt, die meer en meer hun eigen waarde benadrukken. Naast globalisering kan daardoor van toegenomen culturele pluraliteit gesproken worden. Culturele identiteit, cultuurontsluiting en cultuuroverdracht zijn in deze situatie ‘essentially contested concepts’ (W.B. Gallie) geworden, i.e. begrippen die onvermijdelijk debatten over hun gebruik met zich meebrengen.

In de cultuur is bovendien technologie een grote rol gaan spelen. De wereldwijde verspreiding van teksten, muziek en beelden die mogelijk werd door radio, film, televisie en de nieuwe media is daarvan slechts één voorbeeld. De rol van de technologische ontwikkeling is veel ingrijpender dan de term ‘media’ suggereert: de genoemde technologieën constitueren nieuwe verhoudingen tussen cultuurscheppers en hun publiek, wat belangrijke inhoudelijke gevolgen heeft gehad voor de kunsten en zelfs voor de begrippen ‘kunst’ en

‘cultuur’, een ontwikkeling die reeds werd voorzien door Walter Benjamin in zijn *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*. Zulke veranderingen vereisen niet alleen kunstwetenschappelijke aandacht (een thema binnen het NWO-programma ‘Transformaties in kunst en cultuur’). Zij nopen ook tot hernieuwde reflectie op de grondslagen van de geesteswetenschappen. In negentiende- en twintigste-eeuwse geschriften werden de geesteswetenschappen vaak tegenover natuurwetenschap en techniek geplaatst. Door verscheidene auteurs werden zij zelfs als een anti-modernistische compensatie voor (technische, instrumentele) rationaliteit opgevoerd. In de traditionele opvattingen van de taken van de geesteswetenschappen, waarin cultuur als uitkomst van tradities van geestelijke activiteiten voorop stond, viel daardoor nauwelijks rekenschap te geven van de effecten van de massamedia. Waar de genoemde technologieën echter een belangrijke rol spelen in de ontsluiting en overdracht van cultuur, kan een scherpe tegenoverstelling van enerzijds kunst en cultuur en anderzijds techniek geen uitgangspunt meer zijn om de opdracht van de geesteswetenschappen te formuleren. Voor de historische wetenschappen, bijvoorbeeld, is een nieuwe situatie ontstaan nu zowel een belangrijk deel van de historische ervaring van het publiek waarop historici zich richten als het eigen bronnenmateriaal door film en televisie gemiddeld worden.

In de tweede plaats is de wetenschappelijke context waarin de geesteswetenschappen zich bewegen, veranderd. Aan het einde van de negentiende eeuw ontstonden de sociale wetenschappen, die – zeker in deze tijd – een taak voor zichzelf opeisten die in belangrijke mate overlapt met de rol die aan de geesteswetenschappen zich hadden toebedacht (zie W. Lepenies, *Die drei Kulturen. Soziologie zwischen Wissenschaft und Literatur*, 1985). In de loop van de twintigste eeuw zijn daarbij allerlei vormen van onderzoek ontstaan waarin zowel geesteswetenschappelijke als sociaalwetenschappelijke tradities verweven zijn – de historische sociologie, sociale en economische geschiedenis, receptie-onderzoek en het gebruik van psychologie in de literatuurwetenschap zijn daar voorbeelden van.

Ook de verhouding tot de natuurwetenschappen is veranderd. Terwijl de geesteswetenschappen aanvankelijk veelal als contrapunt tegenover de natuurwetenschappen werden gepresenteerd, en veel epistemologische discussies over de geesteswetenschappen het karakter kregen van een onderzoek naar alternatieven voor de natuurwetenschappelijke methoden, kan nu geconstateerd worden dat in diverse vormen van geesteswetenschappelijk onderzoek (bijvoorbeeld de archeologie en delen van de kunstgeschiedenis) technieken en inzichten die in de natuurwetenschappen zijn ontwikkeld een grote rol spelen, terwijl in andere takken van de geesteswetenschappen (bijvoorbeeld de taalkunde) expliciet aan de natuurwetenschappen ontleende methodologische noties worden gebruikt. In sommige gevallen (met name in de cognitiewetenschappen) kan zelfs van gezamenlijke theoretische en empirische vraagstellingen gesproken worden. Hoewel zonder twijfel op diverse terreinen nog altijd sprake is van situaties waarin de ‘twee culturen’ van natuur- en geesteswetenschappen tegenover elkaar staan – bij voorbeeld in bestuurlijke contexten waarin verdeling van financiële middelen en prestige aan de orde is – moet vastgesteld worden dat het in intellectueel opzicht weinig vruchtbaar is om nog van een scherpe en overheersende tegenstelling tussen natuur- en geesteswetenschappen uit te gaan.

In de *derde* plaats zijn de filosofische kaders die de middelen zouden moeten bieden om de eigen aard van de geesteswetenschappen uit te drukken geëvolueerd. De Duitse bewustzijnsfilosofie die deze middelen oorspronkelijk vooral leverde, heeft aan zeggingskracht ingeboet. In de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw zijn nog diverse pogingen gedaan om de in het idealistische erfgoed gewortelde onderscheidingen (zoals *Verstehen/Erklären*) met de middelen die de nieuwere, vooral analytische, filosofie leverde te herformuleren. De debatten die hierover zijn gevoerd, lijken echter geen blijvende invloed te hebben gehad op de feitelijke wetenschappelijke praktijk in de geesteswetenschappen. In de decennia die daarop zijn gevolgd, zijn ideeën over ‘betekenis’ die aan het onderzoek van taalpragmatiek en aan het post-structuralisme zijn ont-

leend, meer op de voorgrond komen te staan. Discussies over de zeggingskracht van teksten en beelden en de rollen daarbij van stijlen, narratieve structuren en intertextualiteit zijn daardoor op de voorgrond komen te staan. Zij hebben de debatten over onderscheidingen als *Verstehen/Erklären*, die vanaf de negentiende eeuw tot in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw het denken hadden bepaald, gaandeweg verdrongen. Meer dan in het verleden, toen epistemologische overwegingen de basis voor standpunten over de geesteswetenschappen vormden, is daarbij bovendien de feitelijke, historisch-gegroeide praktijk van de geesteswetenschappen het vertrekpunt voor reflectie geworden. Deze reflectie wordt evenwel nog te weinig gevoed door een systematische wetenschapshistorische en antropologische studie van onderzoekspraktijken in de geesteswetenschappen. In de wetenschapsfilosofie die zich primair op de natuurwetenschappen richt, speelt systematisch wetenschapshistorisch en -sociologisch onderzoek sinds de jaren zestig een niet meer te negeren rol.

☐ **Ontwikkelingen in de geesteswetenschappen**

De verschillende geesteswetenschappen hebben zich theoretisch en praktisch op uiteenlopende wijzen vernieuwd en aangepast aan de hiervoor geschetste veranderende culturele, wetenschappelijke en wijsgerig-conceptuele contexten waarmee zij in de loop der tijd geconfronteerd werden. Een viertal niveau's kan daarbij worden onderscheiden.

- In de *eerste* plaats is er uiteraard sprake van vernieuwing van de eigen disciplinaire tradities.
- In de *tweede* plaats is het geesteswetenschappelijk veld gereorganiseerd. Er zijn nieuwe disciplines ontstaan, er hebben zich fusies tussen vakgebieden voorgedaan, en er zijn nieuwe vormen van onderzoek ontstaan die niet zonder meer door de traditionele vorm van de discipline gedekt worden. Bovendien zijn sommige vakgebieden van het academische toneel verdwenen.
- In de *derde* plaats zijn talrijke vormen van samenwerking ontstaan

met (niet-geesteswetenschappelijke) disciplines in de sociale wetenschappen en de natuurwetenschappen.

- In de vierde plaats zijn de relaties tussen de academische geesteswetenschap en de sectoren waarin productie en overdracht van cultuur buiten de wetenschappen plaatsvindt (zoals de kunsten en het middelbaar onderwijs), in de loop der tijd aan verandering onderhevig geweest en zijn – mede door toegenomen technische mogelijkheden – nieuwe vormen van cultuurontsluiting en cultuur-overdracht ontstaan.

Door deze ontwikkelingen zijn nieuwe grenslijnen tussen de verschillende geesteswetenschappelijke disciplines onderling en tussen de geesteswetenschappen en hun wetenschappelijke en culturele omgeving ontstaan. In veel gevallen zijn de grenzen en grensbepalingen die daarbij tot stand kwamen, onderwerp van debat geweest, met als inzet de legitimatie of rationaliteit van een specifieke wetenschappelijke aanpak. Dat wil niet zeggen dat in dergelijke debatten over demarcatie vooral filosofische argumenten werden en worden gebruikt. Vaak staan intern-disciplinaire theoretische en empirische, als ook maatschappelijke en culturele argumenten voorop. Vaak ook hebben de geleverde argumenten een beperkt bereik: zij beogen een specifieke wetenschappelijke ontwikkeling te legitimeren, zonder dat geldigheid geclaimd wordt voor het gehele veld van de geesteswetenschappen. Toen bij voorbeeld vanaf het einde van de jaren 1950 in de taalkunde expliciet een aanpak werd bepleit waarin aan de methodologie van de natuurwetenschappen ontleende noties een voorname rol spelen, nam zeker niet elke proponent van deze benadering de stelling voor zijn rekening dat een soortgelijke wending zich ook in de literatuur- en historische wetenschappen zou dienen te voltrekken. Evenmin impliceert de 'cultural studies' benadering van de letterkunde, waarin afscheid wordt genomen van gevestigde literaire canons en waarin de continuïteit van literatuur met andere culturele uitingsvormen (zoals de populaire cultuur, of de politiek) centraal komt te staan, automatisch dat dezelfde aanpak ook

gevolgd moet worden door degenen die de (geschiedenis van de) metafysica bestuderen.

Dat discussies waarin de rechtvaardiging van vernieuwingen centraal staan, niet primair in filosofische termen gevoerd worden en vaak een beperkt bereik hebben, houdt echter niet in dat de geleverde argumenten geen filosofische draagwijdte hebben die als zodanig geëxpliciteerd en beoordeeld kan worden en dat de vraag onbeantwoord moet blijven onder welke voorwaarden argumenten geldig zijn buiten het beperkte bereik waarvoor zij werden geïntroduceerd. Integendeel, wanneer de argumenten en controverses die vernieuwingen in de geesteswetenschappen hebben begeleid, filosofisch serieus genomen worden, kunnen zij de basis leveren voor een visie op de geesteswetenschappen die de gangbare, inmiddels in een aantal opzichten achterhaalde denkbeelden over de geesteswetenschappen kan vervangen. ■

PROBLEEM- STELLING EN ONDERZOEKS- VRAGEN

3

▣ Het NWO-programma ‘Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen’ beoogt bij te dragen tot de reflectie op de geesteswetenschappen door de manieren te expliciteren waarop in de geesteswetenschappen, met name na 1960, gereageerd is op de veranderde culturele en wetenschappelijke omstandigheden. Het programma is erop gericht termen en inzichten te ontwikkelen die behulpzaam kunnen zijn voor het bespreken van de wetenschappelijke en culturele rollen die de geesteswetenschappen aan het begin van de eenentwintigste eeuw spelen. Onderzoek binnen dit programma zal dan ook doorgaans twee componenten omvatten: een *descriptief* deel, waarin specifieke theoretische, methodologische en praktische vernieuwingen en de overwegingen die pro (en contra) deze vernieuwingen zijn aangevoerd, beschreven en geanalyseerd worden, en een *evaluerend* deel, waarin de beschreven ontwikkelingen en argumenten filosofisch geanalyseerd en beoordeeld worden, waarbij de vraag centraal staat in hoeverre een gevestigde praktijk een voorbeeld kan vormen voor andere delen van de geesteswetenschappen. Hoewel voorstellen die exclusief gericht zijn op het uitwerken van een van deze beide componenten niet bij voorbaat dienen te worden uitgesloten, gaat de voorkeur uitdrukkelijk uit naar onderzoeksprojecten die gericht zijn op het uitwerken van beide genoemde taken.

Parallel aan de hiervoor genoemde wijzen waarop de geesteswetenschappen zich vernieuwd hebben, kunnen binnen deze globale vraagstelling vier – deels overlappende – thema’s worden onderscheiden:

- a Explicatie van als succesvol ervaren radicale vernieuwingen van de eigen disciplinaire tradities.
- b Reorganisatie van het geesteswetenschappelijk veld.
- c Samenwerking van de geesteswetenschappen met niet-geesteswetenschappelijke disciplines.
- d Nieuwe vormen van cultuurontsluiting en cultuuroverdracht.

A Explicatie van als succesvol ervaren radicale vernieuwingen van de eigen disciplinaire tradities

Onderzoek onder deze noemer richt zich op de wijze waarop radicale theoretische en empirische vernieuwingen van geesteswetenschappelijke tradities (‘veranderingen van paradigma’) zich hebben voltrokken, op de argumenten die zijn aangedragen voor de vruchtbaarheid van de nieuwe benaderingen en de eventuele weerstanden waarmee de vernieuwingen geconfronteerd werden. Binnen de globale vraagstelling van het programma gaat de aandacht daarbij in het bijzonder uit naar de rol die nieuwe wetenschappelijke inzichten die buiten de eigen discipline zijn ontwikkeld, nieuwe technologieën en reflectie op de veranderingen die zich in de cultuur hebben voorgedaan, hebben gespeeld. Kernvragen daarbij zijn onder welke omstandigheden en in welke opzichten bestaande geesteswetenschappelijke tradities ontvankelijk zijn voor radicale verandering, en wat als succesvol ervaren vernieuwing van de eigen tradities is beschouwd.

Nadere uitleg van de term ‘succesvol’ is hierbij van wezenlijk belang. Waaraan immers werd en wordt het succes van vernieuwingen afgemeten? En welke (wetenschapsfilosofische en wetenschapssociologische) factoren maken een vernieuwing tot een als succesvol ervaren vernieuwing? Gaat het om conceptuele revoluties, om instrumentele verschuivingen of spelen er ook ‘wetenschapsexterne’ factoren mee, zoals de generatiestrijd in een bepaalde discipline, de eventuele ‘papegaaiencultuur’, contacten met uitgevers en dergelijke, die zorgen voor een geslaagde promotiecampagne? Vergelijkend onderzoek – tussen disciplines en tussen nationale reacties op vernieuwingen – kan daarbij dienstig zijn. Onderzoekstechnisch kan speciaal worden gedacht aan de analyse van contro-verses.

Voorbeelden van radicale vernieuwingen van de eigen discipline tonen het belang van dit onderzoek. Omstreeks 1960 dienden zich twee vernieuwingen aan die als ‘revoluties’ op het terrein van de studie van talen en culturen kunnen worden gekarakteriseerd: de veranderingen in de taalkunde die door het werk van Chomsky werden

geïnitieerd en de introductie van de semiotiek in de literatuurwetenschap. Beide ontwikkelingen hebben – ook in Nederland – naast enthousiasme weerstanden gewekt. Het lot van beide vernieuwingen verschilde. De denkbeelden en methodologische standaarden die Chomsky heeft ingevoerd, hebben naar het zich laat aanzien een blijvende invloed gehad op het terrein van de linguïstiek, en zijn ook een rol gaan spelen in de manier waarop buiten de kring van experts over taalkunde wordt gedacht en gesproken. Zij lijken echter de kloof tussen de taalkunde die op de universiteiten wordt beoefend en die op de middelbare scholen wordt onderwezen, te hebben vergroot. De invloed van de semiotiek in de letterkunde is vergeleken daarmee beperkt gebleven en zij heeft in elk geval een minder specifieke vorm heeft aangenomen. In sommige nieuwere disciplines – filmstudies, bij voorbeeld – is de rol van de semiotiek wel duidelijk aanwijsbaar. De pretentie een algemene basis voor cultuurstudie te leveren is echter niet gerealiseerd. Een evaluatie van de debatten die zich vanaf omstreeks 1960 rond beide vernieuwingen hebben voorgedaan in het licht van het verdere verloop van de geschiedenis, kan inzicht geven in de manier waarop vernieuwingen in de geesteswetenschappen tegemoet getreden worden en de mate waarin aan argumenten die voor vruchtbaarheid van een benadering aangedragen worden, voorspellende kracht kan worden toegekend.

Uiteraard kan echter ook aan andere voorbeelden worden gedacht. Talrijke vernieuwingen hielden een aanpassing in aan de gewijzigde culturele en wetenschappelijke context. De Nederlandse medioneerlandistiek heeft zich in de jaren 1980 en 1990 door filologische, letterkundige en esthetische vragen uitdrukkelijk in een brede historische context te plaatsen op een als succesvol ervaren wijze vernieuwd. Hetzelfde geldt voor de volkskunde, die zich transformeerde in een breder opgezette studie van de materiële (populaire) cultuur. De theologie ging verbindingen aan met sociale, literaire en historische wetenschappen, waardoor godsdienstwetenschappen ontstonden. Nauwkeurige beschrijvingen en evaluaties van de genoemde ontwikkelingen kunnen inzicht bieden in de manier waarop zulke als succesvol ervaren disciplines in de geesteswetenschappen zich ontwikkelen en situeren.

B Reorganisatie van het geesteswetenschappelijk veld

Vanaf de jaren 1960 heeft zich een aantal ontwikkelingen in de geesteswetenschappen voorgedaan die niet als een interne vernieuwing van bestaande tradities of als een samenvoegen van gevestigde disciplines getypeerd kunnen worden, maar waarin nieuwe benaderingen werden voorgesteld waarin aspecten van de cultuur voorop staan die in de gevestigde tradities genegeerd werden. Deze nieuwe disciplines presenteerden zich dan ook uitdrukkelijk als ‘eigentijdse’ disciplines, als disciplines die bij uitstek pasten bij de veranderende omstandigheden. Voorbeelden hiervan zijn ‘cultural studies’, ‘gender studies’, media studies en regio studies, maar ook de ‘nieuwe’ mediëvistiek.

Ook deze vernieuwingen ontmoetten naast enthousiasme vaak veel weerstand. Een deel van die weerstand betrof de manier waarop deze nieuwe velden zich binnen de universiteiten vestigden. Voor het beschrijven en evalueren van de genoemde ontwikkelingen zijn daarom behalve de theoretische, empirische en methodologische aspecten, ook institutionele aspecten van belang. Ook de verhouding tussen de vestiging van de genoemde disciplines als velden van onderzoek en als – meer of minder eigenstandige – universitaire opleidingen kan daarbij in de beschouwing betrokken worden. De – vooralsnog – succesvolle voorbeelden van dergelijke nieuwe velden kunnen vergeleken worden met het lot van vernieuwingen in de geesteswetenschappen die zich vooral op het terrein van het universitaire onderwijs hebben gemanifesteerd (op het terrein van de taal- en cultuurwetenschappen bij voorbeeld de ‘algemene letteren’, c.q. ‘algemene cultuurwetenschappen’) en van vernieuwingen die zich primair op het terrein van het onderzoek hebben voltrokken, maar die geen veranderingen in het spectrum van opleidingen teweeg hebben gebracht. Centraal staat daarbij de vraag op welke manier en onder welke voorwaarden een nieuwe benadering in de geesteswetenschappen erin slaagt een stabiel, eigen onderzoeksobject of onderwerp en een eigen aanpak af te zonderen en op welke manier de autonomie die geclaimd wordt, verdedigd wordt en institutioneel vorm krijgt.

Speciale aandacht dient daarbij ook uit te gaan naar de wijze waarop de disciplines die uit een dergelijke reorganisatie van het geesteswetenschappelijke veld ontstaan, status krijgen. Er zijn critici die betogen dat die status (bijvoorbeeld van 'cultural studies') enkel afhankelijk is van de wijze waarop deze disciplines 'politiek correct' zijn. Waarop beroepen de beoefenaars (voorstanders) van deze disciplines zich om hun nieuwe discipline gezag en prestige te verlenen?

■ Samenwerking van de geesteswetenschappen met niet-geesteswetenschappelijke disciplines

Op talrijke deelterreinen en in talrijke disciplines van de geesteswetenschappen zijn vormen van onderzoek ontstaan waarin geesteswetenschappelijke vraagstellingen en benaderingen geïntegreerd worden met sociaalwetenschappelijke of natuurwetenschappelijke onderzoekstradities. Vaak is daarbij sprake van methodologische controverses – in vele gevallen overigens zonder dat dit feitelijk samenwerken in de weg staat. De vraag dient zich daarbij aan welke rol methodologische denkbeelden (en controverses) en onderzoeks- en publicatiestijlen spelen in dergelijke nieuwe onderzoekslijnen. Ontstaat er overeenstemming over een nieuwe benadering en eigen standaarden, of publiceren de onderzoekers die aan dergelijk onderzoek deelnemen vooral in de tijdschriften die de standaarden incorporeren van hun oorspronkelijke moederdisciplines? Hoe verhouden zich projecten die zich op nieuwe onderzoeksthema's richten tot projecten die vraagstellingen uitwerken die een gevestigde traditie hebben binnen een van de participerende vakgebieden? En als methodologie en onderzoeksstijlen niet de bindende factor in zulke projecten zijn, waaraan wordt dan de samenhang ontleend?

Voorbeelden van deze samenwerking werden al eerder, in 2B, genoemd. Daar waar het gaat om samenwerking met de natuurwetenschappen, kan worden gedacht aan de archeologie en de cognitiewetenschap. Waar het gaat om samenwerking met de sociale wetenschappen, kan worden gedacht aan de historische sociologie (of macro-geschiedenis).

Naast onderzoek naar reeds gerealiseerde vormen van samenwerking kan – zeker waar een vergelijkend perspectief wordt gehanteerd – de aandacht ook gericht worden op thema's waarin voor de hand liggende samenwerking nog niet of nauwelijks is gerealiseerd. In dit verband zou de vraag opgeworpen kunnen worden onder welke voorwaarden de geesteswetenschappen de – in vele opzichten – succesvolle samenwerking met natuurwetenschappen op het terrein van de mentale representatie van (vooral taalkundige) kennis zou kunnen uitbreiden naar vragen over neurocognitieve constanten die mogelijk aan esthetische categorieën ten grondslag liggen.

■ Nieuwe vormen van cultuurontsluiting en cultuuroverdracht

Traditioneel werd de opdracht van de geesteswetenschappen geformuleerd in termen van cultuurontsluiting en cultuuroverdracht. Daarbij speelde de geschiedenis, met een nadruk op continuïteit en erfelijkheid en op de gebondenheid aan een specifieke natie of een specifiek werelddeel (het 'avondland'), een centrale rol. De overdracht van de cultuur vond voornamelijk plaats in het onderwijs en via tekstuele media; het publiek van de geesteswetenschappen bestond primair uit de (toekomstige) culturele elite.

De vraag rijst wat de termen 'cultuurontsluiting' en 'cultuuroverdracht' nog kunnen betekenen in een cultuur die steeds pluralistischer en tegelijkertijd hoogtechnologisch wordt. Welke rollen spelen de geesteswetenschappen bij cultuuroverdracht in een interculturele samenleving waarin sprake is van een 'ethnische verzuiling' van het cultureel erfgoed (een Joods Historisch Museum, een Moluks Historisch Museum, etcetera, die elk op zich aan een eigen oude traditie vasthouden, maar samen aantonen hoe problematisch de term 'cultureel erfgoed' is geworden)?

Hierbij rijst echter ook de vraag hoe de geesteswetenschappen zelf tot de totstandkoming van een gedifferentieerde cultuur hebben bijgedragen en hoe het geesteswetenschappelijke onderzoek bepaalde maatschappelijke discussies heeft geëntameerd. Daarbij kan bij voorbeeld worden gedacht aan de discussies die zich de voor-

bij de jaren in de geschiedwetenschap hebben voorgedaan over de 'schuldvraag' (bij de Holocaust en in het koloniale verleden). Die discussies hebben bijgedragen tot een moralisering van de geschiedwetenschap, maar ook tot een historisering van de moraal (J.A.A. van Doorn). Overeenkomstige vragen dienen zich aan bij de rol die de humaniora gespeeld hebben bij de veranderingen die zich hebben voorgedaan bij de museale presentatie van cultuur. Kortom, de sub 3.A, B en C beschreven aanpassingen van de geesteswetenschappen mogen niet enkel gezien worden als een éénrichtingsverkeer, als reacties van de geesteswetenschappen op gewijzigde omstandigheden; de geesteswetenschappen hebben ook zelf de maatschappelijke, culturele en wetenschappelijke context gewijzigd. Ook dat proces dient aan een analyse te worden onderworpen. ■

ONDER- ZOEKSVELD EN INTER- NATIONALE INKADERING

4

▣ Reflectie op de aard van de geesteswetenschappen is internationaal niet in een specifiek, wel-onderscheiden, onderzoeksveld georganiseerd. Publicaties die zich op de thema's richten die in het NWO-programma 'Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen' centraal staan, zijn dan ook in uiteenlopende tijdschriften te vinden. Een belangrijk deel van de discussies vindt plaats in vakspecifieke tijdschriften. Een deel van de meer algemene discussies vindt plaats in het kader van debatten over de toekomst en de taak van de moderne universiteit en in debatten over de consequenties van het zogeheten 'postmodernisme'.

Uit de grote belangstelling die bleek te bestaan bij een door de voorbereidingscommissie van het onderhavige NWO-programma georganiseerde discussiemiddag, mag worden opgemaakt dat in Nederland ruime interesse bestaat voor de thema's die in het programma centraal staan en dat deze interesse zich uitstrekt over de verschillende disciplines van de geesteswetenschappen, van de kunstfilosofie tot de taalkunde, van de geschiedenis tot de theologie. Aan enkele universiteiten bestaan onderzoeksprogramma's die zich richten op de thema's die in het NWO-programma 'Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen' worden vooropgesteld, of zijn onderzoekers binnen ruimer geformuleerde onderzoeksprojecten werkzaam op dergelijke thema's. Daaronder vallen de projecten 'Scenario's voor de geesteswetenschappen' (Universiteit Utrecht), 'Studies in Cultural Change' (Rijksuniversiteit Groningen), 'Cultuuranalyse' (Universiteit van Amsterdam) en 'Cultuur- en wetenschapsstudies' (Universiteit Maastricht).

In de ons omringende landen, maar bijvoorbeeld ook in de Verenigde Staten, kan van een toegenomen aandacht voor dit onderwerp worden gesproken. Daarbij kan verwezen worden naar onder meer het Humanities Research Institute (University of California at Irvine), het Kulturwissenschaftliches Institut (Essen) en het Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften (Wenen), waar expliciete projecten op het onderhavige terrein bestaan, naar publicaties met veelzeggende titels als *Geisteswissenschaften heute* (1991)

van W. Frühwald, H. R. Jauß, R. Koselleck, J. Mittelstraß en B. Steinwachs en naar het werk van individuele auteurs als M. Nussbaum, W. Lepeyres en R. Rorty, die gezaghebbende bijdragen hebben geleverd aan de discussies over de hedendaagse geesteswetenschappen.

Binnen elk van de betrokken disciplines vinden vaak felle en uitvoerige debatten plaats. Als voorbeeld kan gewezen worden op de discussies binnen de geschiedwetenschap, waar kritiek geformuleerd is op de aandacht voor narrativiteit van postmoderne auteurs, die geïnterpreteerd wordt als het loslaten van wetenschappelijke criteria en een vrijbrief voor 'anything goes' (cf. bij voorbeeld R.J. Evans, *In Defence of History*, 1997), en waar sterk gegroeide aandacht bestaat voor de wijze waarop de 'historische cultuur' een rol speelt in de cultuuroverdracht binnen een veranderende samenleving (cf. R. Samuels, *Theatres of Memory*, dl. 1 *Past and Present in Contemporary Culture*, 1994 en D. Lowenthal, *Possessed by the Past. The Heritage Crusade and the Spoils of History*, 1996). Het NWO-programma 'Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen' kan bovendien gezien worden als een pendant van het door enkele buitenlandse (waaronder Vlaamse) onderzoekers ter financiering bij de Europese Commissie ingediende en vanuit Parijs gecoördineerde programma 'The Construction of Identity: the Role of the Social Sciences', waarin zal worden nagegaan hoe de geesteswetenschappen (geschiedenis, antropologie, archeologie en literatuurwetenschap) zich in de periode vóór de hier beschreven veranderingen hebben ontwikkeld en welke bijdrage zij in de cultuuroverdracht hebben gespeeld. ■

5 KENNISOVERDRACHT

▣ Ter afsluiting van het programma zal een internationaal congres worden georganiseerd over 'Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen'. Onderzoekers van toegekende projecten verplichten zich een bijdrage te leveren aan dit congres. De resultaten van dit congres zullen in een bundel worden gepubliceerd. Daarnaast zullen een of meer kleinere workshops georganiseerd worden om onderlinge contacten tussen onderzoekers binnen het programma en onderzoekers werkzaam in andere verbanden te bevorderen. Er zal bovendien een workshop worden georganiseerd voor (universitaire) bestuurders die geïnteresseerd zijn in de taken en positie van de hedendaagse en toekomstige geesteswetenschappen. ■

ORGANISATIE VAN HET PROGRAMMA

6

► Het betreft een programma van het NWO-gebied Geesteswetenschappen. Voor de duur van het programma heeft het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen een programmacommissie ingesteld. Deze programmacommissie is belast met de algehele coördinatie van het programma. Voor de organisatie, evaluatie en de administratie van het programma, evenals voor de geselecteerde onderzoeksvorstellen, gelden de algemene NWO regels. Het totale budget is vastgesteld op M € 1,15.

Procedure en subsidievormen

Gedacht wordt aan een of twee open aanvraagronden, afhankelijk van het aantal ingediende aanvragen in de eerste ronde. De eerste ronde zal eind 2002 starten.

Voor de eerste ronde ziet het tijdschema er als volgt uit:

- tweede helft oktober 2002: eerste *call for proposals* gaat uit
- 15 januari 2003: deadline voor het indienen van de vooraanmeldingen
- eerste helft februari: selectie van de vooraanmeldingen
- laatste week februari: beslissing van de selectie wordt bekendgemaakt
- 1 mei 2003: deadline voor het indienen van de uitgewerkte aanvragen
- eind september 2003: bekendmaking van de gehonoreerde projecten

Onderzoekers worden uitgenodigd om onderzoeksvorstellen in te dienen die betrekking hebben op de probleemstelling en de hierin onderscheiden thema's, zoals geformuleerd in paragraaf 3.

Waar reflectie op de geesteswetenschappen gedegen kennis van deze wetenschappen veronderstelt, ligt het voor de hand om voor het programma 'Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen' te denken aan projecten die op het niveau van *post-doc onderzoekers* en *senior-onderzoekers* worden geformuleerd. Daarbij is gekozen voor twee subsidievormen, namelijk voor **vervangingsubsidies**, die senior-onderzoekers voor ½ - 1 jaar vrijstellen

van andere taken, en voor **postdoc projecten** van 2 jaar. Voorstellen bestaande uit samenhangende deelprojecten zijn mogelijk, bijvoorbeeld een postdoc project gecombineerd met een vervangingssubsidie. Daarbij kan in het bijzonder gedacht worden aan comparatief onderzoek, waarbij ontwikkelingen geografisch-vergelijkend, chronologisch-vergelijkend of disciplinair-comparatief worden bestudeerd. Voorstellen voor samenhangende deelprojecten dienen een duidelijke samenhang te hebben en een samenhangend eindresultaat te beogen, waarmee aantoonbare meerwaarde wordt bereikt ten opzichte van afzonderlijke uitvoering van de deelprojecten.

Zoals in de inleiding vermeld, richt het programma zich zowel op onderzoekers met een achtergrond op het terrein van meta-disciplines als de wetenschapsfilosofie, wetenschapssociologie, intellectuele of wetenschapsgeschiedenis, als op beoefenaren van specifieke onderdelen van de geesteswetenschappen die geïnteresseerd zijn in reflectie op het eigen vakgebied.

Beoordeling van de aanvragen

De programmacommissie zal beoordelen of de vooraanmeldingen passen binnen de vraagstelling en de thema's van het programma 'Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen' en of de vooraanmeldingen voldoende belofte op wetenschappelijke kwaliteit inhouden. De programmacommissie stelt een advies op aan het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen over de selectie van de vooraanmeldingen.

Uitgewerkte aanvragen zullen worden voorgelegd aan tenminste twee referenten voor beoordeling. De aanvragers worden in de gelegenheid gesteld op de rapporten van de referenten te reageren. De programmacommissie zal op basis van de adviezen en het weerwoord een advies uitbrengen aan het Gebiedsbestuur over de te honoreren onderzoeksvorstellen. De volgende criteria zullen een rol spelen bij de beoordeling van de uitgewerkte aanvragen:

I Wetenschappelijke kwaliteit

- originaliteit van de vraagstelling en/of methode
- wetenschappelijk belang van het voorgestelde onderzoek
- helderheid van de probleemstelling
- geschiktheid van de benadering/methodologie
- haalbaarheid van het onderzoeksvoorstel, inclusief de kwaliteit van de onderzoeksgroep, de infrastructuur en het werkplan

II Toegevoegde waarde

- passendheid binnen en bijdrage aan het programma 'Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen'
- internationale aansluiting en/of samenwerking

III Relevantie

- kennisoverdracht
- maatschappelijke, culturele en technische relevantie (indien van toepassing)

Voorwaarden

Aanvragen moeten betrekking hebben op het programma 'Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen'

Aanvragen kunnen worden ingediend door senior-onderzoekers van Nederlandse instellingen voor Wetenschappelijk Onderwijs en/of onderzoekers van de door NWO erkende instituten. Buitenlandse onderzoekers of aanvragers die niet verbonden zijn aan een door NWO erkende instelling kunnen in samenwerking met Nederlandse universitaire onderzoekers een aanvraag indienen.

Aanvragen en vooraanmeldingen kunnen uitsluitend via IRIS, het elektronische aanvraagstelsel van NWO, worden ingediend. ■

PROGRAMMACOMMISSIE

Prof. dr. ir. G.H. de Vries	Universiteit van Amsterdam (<i>voorzitter</i>)
Prof. dr. J.W. Bertens	Universiteit Utrecht
Prof. dr. L.J. van den Brom	Rijksuniversiteit Groningen
Mw. dr. C.A. van Eck	Vrije Universiteit Amsterdam
Prof. dr. J. Tollebeek	Katholieke Universiteit Leuven